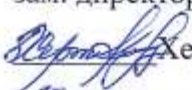

Муниципальное бюджетное общеобразовательное учреждение средняя
общеобразовательная школа имени Кунзук Айланмаа Арбычыгаевны села Хемчик
муниципального района «Бай-Тайгинский кожуун Республики Тыва»

«Согласовано»

зам. директора по УВР

 Хертек Ч.А.

«08» 2023г.

«Утверждаю»

директор школы:

 Сайын-Маадыр С.Д.

«08» 2023г.

Рабочая программа по учебному предмету

«Тувинская литература»

10 класс

Составитель: учитель родного
(тувинского) языка и литературы Хертек А.А.

с. Хемчик- 2023г.

10-гу класстын «Төрөөн (тыва) чогаал» эртемниниң Федералдыг ажылчын программазы

Бай-Тайга кожууннун Хемчик сумузунун Кунзук А.А аттыг муниципалдыг бюджеттиг ортумак ниити билиг школазынын «Төрөөн (тыва) чогаал» эртеминге Федералдыг ажылчын программа («Төрөөн дыл болгаш төрөөн чогаал» эртемнер адыры) (улаштыр – тыва чогаал, тыва чогаал программазы) тыва дылын билир уругларга таарыштыр кылдырган, программада тайылбыр бижик, өөредилгениң ужур-уткалыг кезээ, программаны шиңгээткениниң түңнелдерин киирген.

Тайылбыр бижик кезээнде тыва чогаал эртемин өөредириниң ниити сорулгазын, өөредилге планында туружун, өөредилгениң ужур-уткалыг кезээ болгаш программаны шиңгээткениниң түңнелдерин киирген.

Өөредилгениң ужур-уткалыг кезээнде кол ниити өөредилгеде класс бүрүзүнге албан өөредирин сүмелээн чогаалдарның даңзызын тодараткан.

Кол ниити өөредилгеге тыва чогаалды шиңгээткениниң бот-тускайлаң, метапредметтиг, база тус-тус өөредилге чылының дургузунда шиңгээткени предметтиг түңнелдерни программада киирген.

Тайылбыр бижик.

Өөредилгениң регионалдыг болгаш этнокультурлуг онзагайларын чугулалап, Россияның хөй националдыг чоннары-биле акы-дуңмалышкы хамаарылгалыг, патриотчу болгаш эп-найыралчы туруштуг, бурунгаар сайзыралдыг ниитилелге амыдырап-чурттаар, ол ышкаш кожа-хелбээ чоннарның культуразын билир хамаатыны кижизидер болгаш сайзырадыр сорулга салдырган, эртемни дес-дараалаштыр өөредир принциптерже кичээнгейни углаан.

Тыва литератураның сайзырап болгаш тургустунуп келген төөгүзү – үнелиг шыгжамыр, үндезилекчи чогаалчыларның болгаш амгы үениң авторларының чогаадыкчы ажыл-чорудулгазын шинчилээри дээрге төөгүнү, ёзу-чаңчылдарны болгаш амыдыралды бүгү талалыг билип алырының онзагай аргазы, ол ышкаш кижини төрөөн чуртунга хумагалыг, чонунга хүндүткелдиг хамааты бооп өзеринге чугула эртем дээрзин уруглар шиңгээдир.

Тыва литератураны төөгү, ёзу-чаңчылдар-биле холбап өөрениринге, долгандыр амыдыралды эскерип, хамааты быжыг туруштуг кижини хевирлээринге таарымчалыг чогаалдарны Программаның ужур-уткалыг кезээнде киирген.

Тыва литература эртемнин ужур-уткалыг кезээ проблема-темалыг кезектерге чардынган. Кезек бүрүзү Тываның культурлуг амыдыралының хөгжүлдэин, ёзу-чаңчылдарын,

төөгүзүн, мөзү-шынар айтырыгларын көдүргөн чогаалдарын болгаш үзүндүлерин медреселдиги-биле билип алырынче кичээнгейни углаан.

Утка-шынары бир мөзүлөш болгаш бот-тускайлаң онзагай чогаалдарны сайгарып шингээдиринге Россия болгаш Тыва төөгүзүнүң идеологтуг угланыышкыннары-биле холбап өөредир байдалдарны чугулага алырын программада сүмелеп турар. Ол ышкаш орус, даштыкы болгаш Россия чоннарының литературазындан өөрениринге сүмелээн чогаалдарның дөмей болгаш ылгалдыг талаларын уруглар тып, деңнеп, шүүштүрүп сайгарар. Чогаал бүрүзүндө көдүргөн ниити чидиг айтырыгларны ханы сайгарып өөренири уругларның чогаал эртеминге билиин делгемчидер.

Программада дараазында ужур-уткалыг кезектер кирген: «Кижиги - ниитилел - күрүне»,

«Кижиги - бойдус - депшилге», «Орус литература тыва дылда», «Делегей болгаш даштыкы литература тыва дылда», «Россия чоннарының литературазы тыва дылда», «Литература теориязы».

Тыва чогаал эртемин өөредири дараазында сорулгаларны чедип алырынче уланган: чогаал дугайында өөрөнгөн билиин улам делгемчидип, чоннуң төөгүзүн, амыдыралда ыдыктыг үнелерни база мөзү-шынар айтырыгларын бүгү талалыг көргүскөн чогаалдарны сонунурап номчуурунга, уран-чеченин амыдырал болгаш өске чогаалдар-биле холбап, деңнеп сайгарып, тайылбырлап билер, бот-тускайлаң номчуттунарынга ынак, бедик хамааты туруштуг кижини хевирлээри.

Тыва чогаал чоннуң сагыш-сеткил, мөзү-шынар болгаш ёзу-чаңчылдар шыгжамыры, үнө, ниитилел ужур-уткалыг барымдаа, бот-сайзыраарынга эргежок чугула эртем дээрзин уругларга эчизинге чедир угаадып кижизидери.

Тыва чогаалды өөрениринге сүмелеп турар ниити шактар саны - 10 класска - 34 шак (неделяда 1 шак).

1. Кол ниити өөредилгеге тыва чогаал эртемнин программанын долу шингээткенининдаап бодап турар түннелдери.

1.1. Кол ниити өөредилгеге тыва чогаал эртемнин программанын долу

шингээткениниңдараазында бот-тускайлаң түннелдери илереттинер:

1) хамааты кижизидилге:

Россияның бедик үзел-бодал туруштуг, идепкейлиг болгаш харыысалгалыг хамаатызы хевирлеттинер;

Конституция ёзугаар бодунуң эргелерин болгаш хүлээлгелерин медереп билир, хоойлу болгаш корум-чурумга хүндүткелдиг болур;

чечен чогаалда чураан амыдыралчы байдалдар-биле холбап, чоннуң ёзу-чаңчылында, кижиге ынак, демократчы болгаш өг-бүледе үнелиг чүүлдерни хүлээп билир;

херекчок кыдыккы көрүштөргө (экстремизм), хамаатыны алалай көөр (национализм) база өжээргек чорукка, социал ызыгуур, чүдүлгө, сөөк-язы, национал демдектерге удур туруп билир;

ниитилелге хамаатыларның сонуургалдарын боттандырап сорулгалыг кады ажылдажылгага, школага, ол ышкаш уруглар болгаш элээдилер организацияларынга, удуртулга ажылынга киржиринге белен;

социал институттарның ажыл-чорудулгазынга дүүштүр харылзаалыг ажылдап билир; гуманитарлыг болгаш волонтер угланыышкынныг ажылдарга идепкейлиг киржир;

2) патриотчу кижизидилге:

хөй янзы аймак-чоннуг, чүдүлгө-сүзүглелинге хүндүткелдиг болгаш Россия чуртунуң хамаатызы мен деп медереп билип турары, тыва дылга, чогаалга, бодунуң төрүттүнгенчериниң, Россия Федерациязының төөгүзүн өөрениринге улуг сонуургалдыг, орус болгаш делегей литературазын тыва чогаалдар-биле деңнеп өөренирин медереп билип турар; Россия Федерациязының эртемінде, уран чүүлүнде,

спорт, экономиктиг болгаш технологтуг сайзыралын, чоннуң дайынчы болгаш күш-ажылчы чедишкиннерин үнелиг кылдыр санап чоруур;

тыва литературада Россияның ыдыктарын: символдарны, төөгү болгаш бойдус шыгжамырларын, Россия чоннарының тураскаалдарын, ёзу-чаңчылдарын болгаш эртем, спорт, чаартылгалыг технологияларны, күш-ажылчы чедишкиннерни чырытканынга кичээнгейли;

амыдыралчы чижектерге болгаш чогаал маадырларының омур-хевиринге кижизиттинген, Ада-чуртка бараан болурунга, ону камгалаарынга белен, бодал, туруш,

мөзү-бүдүш талазы-биле бүзүрелдиг;

3) сагыш-сеткил, мөзү-шынар кижизидилгези:

чоннуң сагыш-сеткилинде үнелиг чүүлдерни медреселдии-биле билип турар;

чараш мөзү-шынарлыг чоруурун билири, кижиниң аажы-чаңыга хамаарышкандүрүмнерин сагыырын билир;

чечен чогаал маадырларының овор-хевирлерин үлегерге ап, ук үлегерлерни сайгарып тура, тургустунган байдалдарны сагып, шиитпирни хүлээп билир;

келир үеде амыдыралында быжыг туруштуг болурунга бодунуң сорулгазын медресеп билир;

ада-иезинге база өг-бүлениң бүгү кежигүннеринге харыысалгалыы, Россия чоннарының ёзу-чаңчылдарына, оон аңгыда чечен чогаалдарда чижектерге даянып, өг-бүлө тударын, өг-бүлө үнелерин медреселдии-биле билип турар болгаш сагып билир;

4) эстетиктиг кижизидилге:

долгандыр делегейни, амыдыралды, эртем, техника сайзыралын, спорт, күш-ажыл, ниитилел харылзааларын хүлээп, үнелеп, сайгарып база херек кырында боттандырып билир;

бодунуң болгаш өске чоннарның уран чүүлүнүң янзы-бүрү хевирлерин, ёзу-чаңчылдарын болгаш улусчу чогаадылгазын хүлээп, чогаалдың сагыш-сеткил хөлзедиптер дээштиин эскерип билир;

чурттуң, делегейниң уран чүүлү, улустуң ёзу-чаңчылдары, аас чогаалы амы-хуу болгаш ниитилел ужур-уткалыг дээрзинге бүзүрелдии;

уран чүүлдүң янзы-бүрү хевирлеринге бодунуң чогаадыкчы ажыл-чорудулгазын шенеп кириштирер, оон иштинде тыва чогаалга ажылды күүседип тура, салым-чаяанын бүгү талалыг илередиринче чүткүлдүү, уран чүүлдүң янзы-бүрү хевирлеринге киржип, бодун өскелерге таныштырып билир;

5) мага-бот болгаш сеткил-сагыш талазы-биле кадык, амыр-тайбың болурун хевирлээри, күш-дамыр кижизидилгези:

кадык-чаагай болгаш айыыл чок чоруктуң дүрүмүн сагып амыдыраарына, бодунуң кадыкшылына харыысалгалыг чурттаарын билири;

мага-бодунуң кадыын быжыглаарынче чүткүлү, күш-культура кичээлдеринге бодун бүгү талалыг сайзырадып билири;

мага-бот болгаш угаанның кадык болурунга шаптараазынның хоралыг аажы-чаңнарга идепкейлии-биле удур туржуп, ооң иштинде чогаал маадырларының амыдыралын болгаш хөделиишкиннерин шүүштүрүп билири;

6) күш-ажыл кижизидилгези:

күш-ажылга белени, ус-шевер болгаш өске-даа ажылдарның үнезин бот-хуузунда илередип билири, күш-ажыл, ажылчын кижилер, чогаалда маадырларның мергежилинге даянып, келир үеде мергежилин медреселдii-биле шилип ап, сайгарып турар;

бурунгаар технологтуг сайзырал болгаш социал угланыышкынның ажылдарга идепкейлиг киржиринге белени, кадык чурттаарын суртаалдаар эгелекчи, идепкейлии, бот-хуузунда эгелекчи саналдарны киирер;

янзы-бүрү мергежилдерге сонuurгалдыы, келир үеде шилиир профессиязынга болгаш бодунуң амыдыралчы планын, ол ышкаш чогаал маадырларының хөделиишкиннерин үндезинге ап, боттандыраынче чүткүлдүү;

өөредилгеге, билиг бедидип бот-өөрениринге база номчулганы шын шилилгелиг чорударынга белени;

7) экологтуг кижизидилге:

бойдус камгалаарының айтырыгларынга, ёзу-чаңчылдарга кижизиттингени, социал-экономиктиг ажыл-чорудулганың долгандыр бойдуска болгаш ниитилелге чедирип турар салдарын билип турары, тыва литературада бойдус дугайында чидиг айтырыгны көдүрген чогаалдарны медреселдii-биле билип турары;

бедик сайзыралдыг үеде долгандыр турар хүрээлелге хамаарыштыр бодунуң билиинге база чогаал маадырларының хөделиишкиннеринге дүүштүр, ажыл-чорудулгазын планнап, херек кырында чорудуп билири;

долгандыр турар хүрээлелге хора чедирип турар боттуг барымдааларга удур, ол ышкаш чечен чогаалда көргүскен болуушкуннарны сайгарып, төтчеглекчи чоруктарга удур идепкейлиг туржур;

бойдуска хора чедирер байдалдарны баш бурунгаар оштап, оларны болдурбазын, доза туруптар аргаларны билир;

бойдус камгалалынга хамаарышкан арга-дуржулгазын, ол ышкаш чечен чогаалдан номчуп, билип алган билиин делгемчидер;

8) эртем үндезинниг угаап шингээдигни билири:

сайзыраңгай үе, поликультурлуг делегейге, янзы-бүрү ёзу-чаңчылдар хүлээп сайгарар диалог азы ниитилел чергелиг дуржулгалар солчурунга эртемниң хөгжүлдэзин өөренип, бодунуң туружун тып, быжыглаар салдарлыг делгем көрүүшкүннүг болуру уругларга хевирлеттинер;

өөренип сайгарган болгаш бот-тускайлаң номчаан чогаалдарынга даянып, чугаа болгаш номчулга культуразын, кижилер аразында харылзааларны, долгандыр делегейни шингээдир арга дээрзин билир;

эртем ажылының үнелиин медресеп билир, шинчилел болгаш төлөвилел ажылдары болгаш литературлуг темаларга бот-хуузунда болгаш бөлүктөп ажылдаар.

1.2. Кол ниити өөредилге программазын, литературлуг билиглерни шингээдип, бот-тускайлаң түңнелдер чедип алган соонда, сеткил-сагыш байдалын шын тудуп өөренири уругларга хевирлеттинер:

сеткил-сагыжының көдүрлүп, хөлзөп турар байдалын эскерип, бодунуң иштики делегейиниң кайнаар сайзырап бар чыдарын бот-хуузунда миннип билир, бодунга бүзүрелдиг;

бот-башкарынып, бодунуң аажы-чаңын хайгаарап, тургустунган байдалдарга дүүштүр чүвени эндевели болгаш сагыш-сеткилин оожургадып билир;

сорулганы боттандыраарынга, чедишкени болгаш эки түңнелди чедип алырынга бүзүрелдии, эки сеткилдии, чылдагаан тургузуп билири, идепкейлии, бодунуң харык-шинээнге дүүштүр өөредилгениң ажыл-чорудулгазын шын чорудуп билир;

өскелерниң бодалы-биле каттыжып, сагыш-сеткилин үлежип, кады ажылдажылга үезинде деткижип билир;

өске кижилер-биле харылзаа тударынга, демнежип ажылдаарынга, сонуургал болгаш чөрүлдээлер шиитпирлээринге сайгарган чогаалдарындан чижектерни үндезинге ап, ниитилелдин дүрүмнерин билир.

1.3. Кол ниити өөредилгеге тыва чогаалды шингээткен түңнелинде угаап шингээдириниң, харылзаажылга чорударының болгаш башкарылгалыг бүгү-талалыг кылдыныгларын, демнежип ажылдаарын күүседип билири уругларга хевирлеттинер.

1.3.1. Өөредилгениң угаап шингээдириниң бүгү талалыг кылдыныгларының кезээнде кирип турар логиктиг боданышкынның дараазында аргалары уругларга

хевирлеттинер: чугула айтырыгны бот-хуузунда онзагайлап илередип чугаалаар, ону бүгү-талазы-билеылавылап көөр;

чогаал маадырларын деңнеп, чогаалдарның, сөзүглелдерниң онзагайларын тодарадып, литературлуг барымдааларны түңнеп сайгарарда, боттут демдектер азы үндезиннерни тургузуп билир;

ажылдың сорулгазын, ону боттандырап көргүзүкчүлерни болгаш үнелээр негелделерни салып билир;

чогаалдарда болуушкуннарның дүрүм ёзугаар болурун болгаш чөрүлдээлерин илередир; сорулгага дүүштүр эдилге-чазалга киирери, даап манап турар түңнелдерниң частынып азыдүгжүп болурун үнелеп билир;

номчукчу дуржулгазынгадаянып, амыдыралчы айтырыгларнышиитпирлээринге чогаадыкчы хөделип билир.

1.3.2. Өөредилгениң угаап шиңгээдириниң бүгү-талалыг кылдыныгларының кезээнде кирип турар шинчилел ажылын күүседип билиринге өөреникчилер хевирлеттинер:

өөренген чогаалдарын сайгарар, литературлуг үндезиннерге даянып, шинчилел болгаштөлевилел ажылдарын бадыткалдыг чижектерни дилеп, үндезинге ап тургаш, шинчилелажылын бот-хуузунда күүседир, ук ажылды ажыглаарын сайгарып билир; тыва чогаалда билиинге дүүштүр ажылдарның янзы-бүрү хевирлерин өөредилгениң аңгы-аңгы байдалдарында күүседип, тайылбырлап, өскертип билир;

эртем терминологиязын, амгы литературада өзек билиишकिनнерни болгаш методтарныбилир;

номчукчу дуржулгазынга даянып, өөредилге болгаш амыдырал байдалдарын дүүштүр хууда сорулгаларны салып билир;

болуушкуннун чылдагаанын болгаш түңнелин, сорулганы боттандыраарын болгаш күүседирин даап бодаар, бодунун бодалдарын бадыткаар барымдааларны тывар үндезиннер болгаш үнелээр демдектерни тодарадыр;

сорулганың түңнелдерин сайгарар, оларны үндезинниг болгаш шүгүмчүлекчи шын сайгарар, өскерилгелер болу берип болурун баш бурунгаар даап тодарадыр;

тургустунган байдалга үнелелди бээр, шиңгээткени чаа арга-дуржулгага үнелеп берип билир;

чечен чогаалдарны сайгарып өөрөнгөн билиглерин шиңгээдири болгаш амыдыралга

ажыглаарын билир;

тус-тус эртемнерде билиин тыва чогаал эртеми-биле демнештирип билир;

берге айтырыгны шиитпирлээринге чаа бодал, онзагай аргаларны саналдап билир, ажилдың таарымчалыг аргаларын саналдап билир.

1.3.3. Өөредилгениң угаап шингээдир бүгү-талалыг кылдыныгларының кезээнде кирип турар медээлер-биле ажилдап билир арга-шинек уругларга хевирлеттинер:

Өөрөнгөн темага хамаарыштыр медээ чыып алырының аргаларын билир, аңгы-аңгы үндезиннеринден чугула медээни дилеп-тыварын, сайгарарын, чаңгыс аайлаарын болгаш тайылбырлаарын бот-тускайлаң күүседир;

чогаал теориязынга хамаарыштыр янзы-бүрү хевирлер, жанрлар дугайын дыңнакчыларгатаныштырып, өөрениринге таарымчалыг арганы шилип, сөзүглел тургузузарын билир; чогаалдан болгаш өске үндезиннерден алдынган медээлерниң шынныын, хоойлу-дүрүмгедүүшкээн, ээлдек-эвилең аажы-чаңныг болур өй-чижээнге дүгжүрүн үнелеп билир;

угаан ажылы, харылзаа тудар болгаш ажил-чорудулганы мөөңнээр сорулгаларны боттандырарда, медээ болгаш харылзаажылга технологияларының аргаларынга медээлел болгаш харылзаажылганың айыыл чок дүрүмнерин сагып билир;

медээ болгаш харылзаажылганың айыыл чок дүрүмнериниң бодунга хамааржып турарын билир.

1.3.4. Өөредилгениң харылзаажылга чорудар бүгү талалыг кылдыныгларынга

хамааржыркижилер-биле харыылзаа тудуп, чугаалажып билири уругларга хевирлеттинер: Кичээлдерге болгаш амыдыралдың бүгү байдалдарында кижилер-биле шын харылзаатударын билир;

им-демдек, айтып көргүзер арга-биле харылзаажырын ажыглап, социал им-демдектерниң утказын билир, чөрүлдээлиг байдалдар тургустунуп болур чылдагааннырны билип, чавырылдыарын медреселдии-биле билир;

чугаалаажылганың янзы-бүрү аргаларын, удур-дедир билчиини тургузуп шыдаар; чогаал сайгарылгазының үезинде, барымдааларга даянып диалог чугааны боттандырар, бодалын, туружун бадыткап, дылдың чурумалдыг аргаларын ажыглап, чугааның утказынделгем, тодаргай илередип билир.

1.3.5. Өөредилгениң башкарылгалыг бүгү талалыг кылдыныгларының кезээнде кирип

турар бодунуң ажыл-чорудулгазын таарыштырып ажылдап билири уругларга хевирлеттинер:

угаап шиңгээдир ажылдарны бот-тускайлаң күүседип билир, берге айтырыгларны илередип шыдаар, бодунуң өөредилге ажыл-чорудулгазынга хууда сорулгаларын, ооң иштинде чечен чогаалды өөренирин билир, амыдыралчы байдалдарга дүүштүр чугааны таарыштыр илередир;

ажылды таарыштыр күүседир билиинге, аргаларынга болгаш ажылдың чугулазын тодарадып шыдаар, чогаалды шиңгээдирин бот-тускайлаң планнап билир;

номчуттунар арга-дуржулгазынга даянып, тыва чогаал эртеминге сонuurгалын делгемчидер;

шын шилилгелиг номчулганы медреселдii-биле билир, ону бадыткап шыдаар, шилилгениң түңнели дээш харыысалганы алыр;

чогаал эртеминге шиңгээткен билиглеринге даянып, таарыштыр ажылдаар арга-дуржулгазын үнелеп билир;

аңгы-аңгы эртемнерге, ооң иштинде тыва чогаалга, шиңгээткен билиин хөйге тодаргай таныштырарынга сонuurгалдыг, өөредилгеге болгаш культурага хамаарышкан билииниң деңнелин бедик тудуп билир.

1.3.6. Өөредилгениң башкарылгалыг бүгү талалыг кылдыныгларының кезээнде кирип турар бодун хайгааранып ажылдап билири уругларга хевирлеттинер:

тургустунуп келген чаа байдалдарны хайгаарап, ажылынга эдилге-чазалганы киирер, түңнелдерниң сорулгага дүгжүп турарын үнелээр;

бот-үнелел дээрге ажылының уг-шиин тодарадып, угаап шиңгээдир үндезинин, түңнелин медресеп билири дээрзин билир;

тургустунган байдалга дүүштүр үнелел, шын шиитпир шилиир таварылгада, ажылынга бот-үнелел аргаларын ажыглаар;

тургустунуп болгу дег частырыгны шын үнелээр, оларны болдурбазы-биле үезинде шиитпир хүлээп билир.

1.3.7. Өөредилгениң башкарылгалыг бүгү талалыг кылдыныгларының кезээнде кирип турар бодун болгаш өскелерни хүлээп ап ажылдап билири уругларга хевирлеттинер:

бодунуң четпестерин болгаш эки талаларын эскерип, билип турар;

өөредилге үезинде ажыл-чорудулгазын, ооң иштинде чогаалды номчуп, ында

маадырларның овур-хевириин болгаш чидиг айтырыгларны сайгарып тура, чылдагааннарны кичээнгейге ап, бодунуң болгаш өскелерниң бадыткалдыг түңнөп турарын хүлээп билир;

литературлуг темаларга хамаарышкан маргылдаалыг чугаа үезинде, боду болгаш өскелер частырыгны кылып болурун угаап билир;

чогаал теориязынга шиңгээткен билиинге даянып, өске кижиниң көрүжүн, туружун барымдаалап, амыдыралда айтырыгларны сайгарар арга-шинээн хөгжүдөр.

1.3.8. Кады ажылдажылганың дараазында билиглери уругларга хевирлеттинер: бөлүккө азы бот-тускайлаң ажылдаарын билир, ажыглап турар;

коллективтинң ниити сонuurгалынга болгаш кежигүн бүрүзүнүн бот-тускайлаң арга-шинээнге дүүштүр кады ажылдаарының угланыышкыннарын болгаш аргаларын шилип билир;

кады ажылдаарының сорулгаларын хүлээп, организастан, сорулганы чедип алыражылдарны баш бурунгаар тургузуп билир:

план ёзуугаар ажылдаарын, киржикчилер-билесүмележип ажылдарны хуваажыр, кады ажылдаанының түңнелдерин сайгарып билир; бөлүктүн ажылын үнелээр, түңнелдерни барымдааларга дүүштүр бодунуң болгаш бөлүктекиржикчи бүрүзүнүн киржилгезиниң шынарын чөптүг үндүрүп билир;

чаа төлевилелдерни, ооң иштинде литературлуг төлевилелдерни тургузар, идея болгаш уг-шииниң онзагайын, херек кырында ажыглаарын чедингир саналдап билир;

тыва чогаал эртеминге төлевилелди күүседип, шын, виртуалдыг болгаш интеграция байдалынга демнежип тура, ажылды дүүштүрүп, харылзаштырып билир;

идепкейжи, чогаадыкчы болгаш сагынгыр-тывынгыр ажылдаар.

1.4. Төрээн (тыва) чогаалды өөрөнгениниң предметтиг түңнелдери.

10-гу классты доозуп тура, уруглар дараазында билиглери шиңгээдип алыр:

өөрөнгө чогаалдарда өзек чидиг айтырыгларны бижиттинген үезин барымдаалап, сайгарып турар;

өөрөнгө чогаалдарының литературлуг угланыышкыннарын тодарадып, оларның им-демдектерин ылгап билири;

мөзү-шынар айтырыын сайгарар, үнезин тодарадыр, амгы үе-биле холбаалыын

сайгарып,бодалын илередип билир;
 чаңгыс үе-чадада бижиттинген чогаалдарны деңнеп, ылгап, уран чечен, критиктиг
 болгашэртем тайылбырлыг шүүштүрүп билир;
 чогаал эртеминге шингээткен дүрүмнерге билиин херек кырында ажыглап билир;
 сөзүглел, чечен чогаал номчукчуга, үежизинге болгаш келир салгакчыга авторнуң
 кыйгырыы дээрзин хүлээп билир;
 номчулганы чугулалап, бот-тускайлаң номчуур чогаалдарын шилиир чылдагааннарын
 тодарадып билир;
 чогаал маадырларынга деңнелгелиг характеристиканы тургузуп билир, берге
 айтырыггабадыткалдыг харыыны берип, тайылбырлаар, боду сөзүглел чогаадып билир;
 чогаалга хамаарышкан чурукка болгаш кино-чурукка үнелел берип билир;
 номчаан чогаалдарынга болгаш янзы-бүрү жанрларда бижиттинген чогаалдарга
 рецензия,үнелел бижип билир;
 орус, делегей болгаш Россия чоннарының
 чогаалдарының очулгаларынга үнелел,дыңнадыг кылыр;
 төлевилел-шинчилел ажылын өөрөнгөн чогаалдарынга, сайгарылгалыг ажылдарга,
 тускайшинчилелдерге даянып кылып билир.

2. 10-гу класска өөредилгениң ужур-утказы

2.1. Кириилде.

2.1.1. Тыва литература XX вектиң эгезинде. Мөзү-шынар болгаш эстетиктиг идеал
 дилээшкини. Тыва литератураның үндезилекчилери болгаш ийиги салгалдың
 чогаалчыларының чогаалдары.

2.1.2. Тыва литератураның үндезилекчилериниң автобиографтыг чогаалдары. С.К. Тока
 «Араттың сөзү», С.А. Сарыг-оол «Аңгыр-оолдуң тоожузу».

2.1.3. М.Б. Кенин-Лопсан «Чүгүрүк Сарала» – бирги тыва роман.

2.1.4. И.Ү. Бадра «Арзылаң Күдерек» – роман-диалогия.

2.1.5. С. Пюрбүнүң аар-берге салым-чолу болгаш ооң поэзиязы.

2.1.6. Тыва литературлуг критиканың сайзыралы болгаш баштайгы чогаал
 шинчилекчилери. Тыва чогаалдың сайзыраарынга литературлуг критиканың, орус
 болгаш делегей литератураларының салдары. Тыва чогаалчыларның очулга ажыл-

чорудулгазы.

2.2. Кезек «Кижиги - ниитилел - күрүне».

2.2.1. Салчак Калбакхөрекович Токаның чогаадыкчы ажил-чорудулгазы.

С.К. Токаның автобиографтыг трилогиясы «Араттың сөзү». Бирги ном. Эгелер: «Он сургуул», «Улуг ужал». Үшкү номдан эгелер: «Улуг Москва, амыр-ла», «Улуг өөредилге эгелээн».

2.2.2. Степан Агбанович Сарыг-оолдун чогаадыкчы ажил-чорудулгазы.

С.С. Сарыг-оолдун автобиографтыг тоожузу «Аңгыг-оолдун тоожузу». Тываның ниитилел-политиктиг амыдыралын уран чечен көргүскени. Бирги номдан эгелер: «Кижиги чугаалажып таныжал, аът киштежип таныжал», «Чугааның эгезиги», «Эргиги кырында»,

«Ием төрели оюнзал улус». Ийиги номдан эгелер: «Чиктиг, солун чугаалар», «Кожасуурлар өрттенген», «Кижилер өскерилген», «Аревэге кирип алдым», «Кызыл хоорай». Шүлүктөр: «Ынакшыл», «Чараш карак», «Үрезинчигеш».

Шүлүглел «Алдын-кыс».

2.2.3. Сергей Бакизович Пюрбүнүн амыдыралы болгалш чогаадыкчы ажил-чорудулгазы.

Шүлүктөр: «Чаңгыс сөс дээш», «Пушкин шөлүнгө», «Ак-көк дээр дег өңнүг», «Күскү сесерликке», «Белек», «Чуртталганың аялгазы».

Шүлүглел «Үем болгалш үе-чергем дугайында».

2.2.4. Бадра Үжүней оглу Иргиттин (Ү.И. Бадра) амыдыралы болгалш чогаадыкчы ажил-чорудулгазы.

Роман «Арзылаң Күдерек».

2.2.5. Салим Сазыгович Сүрүн-оолдун амыдыралы болгалш чогаадыкчы ажил-чорудулгазы.

Роман «Тывалаар кускун».

2.2.6. Монгуш Борахович Кенин-Лопсанның амыдыралы болгалш чогаадыкчы ажил-чорудулгазы.

Сонеттер. Роман «Чүгүрүк Сарала». Роман «Буян-Бадыргы».

2.3. Кезек «Кижиги - бойдус - депшилге».

2.3.1. Олег Карламович Саган-оолдун амыдыралы болгалш чогаадыкчы ажил-чорудулгазы. Роман «Дөспестер».

2.3.2. Салчак Өдеевич Тамбаның амыдыралы болгаш чогаадыкчы ажыл-чорудулгазы. Шүлүктөр: «Мээң байым», «Амыдырал хеми», «Сөзүм утпа», «Капитан Гастеллога», «Аалдап четсе».

Тоожу «Амыргалаар».

2.3.3. Константин Чанзанович Тоюннун амыдыралы болгаш чогаадыкчы ажыл-чорудулгазы.

Шүлүктөр: «Көгерим», «Ыраажы кыс».

2.3.4. С.С. Сүрүң-оолдун амыдыралы болгаш чогаадыкчы ажыл-чорудулгазы. С.С. Сүрүң-оолдун лирикасы. Шүлүктөр: «Көк-көк даглар», «Ак».

Роман «Ногаан ортулук».

2.3.5. Юрий Шойдакович Кюнзегештин амыдыралы болгаш чогаадыкчы ажыл-чорудулгазы.

Шүлүктөр: «Саргатчай», «Тожу кижини хоорайда», «Шүлүктөргө дөзеси», «Арат оглу ужуң үнгөн», «Ожук даштары», «Шүлүкчүнүн орнукшулу ыржым, шириин».

2.4. Кезек «Орус литература тыва дылда».

2.4.1. Тыва чогаалчыларның очулгазында А.С. Пушкин.

Шүлүктөр: «Тураскаал», «Сибирьже», «Хоругдаттырган кижини». Роман «Евгений Онегин»

(очул. С.Б. Пюрбү).

2.4.2. Тыва чогаалчыларның очулгазында М.Ю. Лермонтов.

Шүлүктөр: «Салгын хемези», «Төрөөн чурт» (очул. С.А. Сарыг-оол), «Булуттар» (очул. М.Б. Кенин-Лопсан).

2.4.3. Т.Г. Шевченко. Шүлүк «Дүш», «Чагыг».

2.4.4. С.П. Щипачев Шүлүктөр «Улуг-Хем», «Кызыл», «Ынакшылды туюлундан камнап чоргар...».

2.5. Кезек «Россия чоннарының литературасы тыва дылда».

2.5.1. Чогаалчылар С.П. Щипачёвтуң, В.М. Кожевниковтуң С.П. Гудзенконуң, А.А. Прокофьевтин Тывага кээп чораны.

2.5.2. Алтай поэзия. Ниити дыңнадыг. Владимир Ойинчинович Адаров. А.О. Адаровтуң алтай литератураның сайзыраарына салдары. Шүлүк «Көшкүн чон».

2.5.3. Шор литература. Ниити дыңнадыг. Н.Е. Бельчегешев (Койа Бельчек). Шүлүк

«Ырлап тур мен».

2.5.4. Дагестан литература. Р.Г. Гамзатов. Шүлүк «Төрөөн дыл» («Мээң Дагестаным» депномдан).

2.5.5. Хакас литература. М.Н. Чебодаев. Чечен чугаа «Крепин».

2.6. Кезек «Делегей болгаш даштыкы литература тыва дылда».

2.6.1. Э Хемингуэй. Тоожу «Ашак биле далай» (очул. А. Делгер-оолдуу).

2.7. Кезек «Литература теориязы».

2.7.1. Роман. Тыва литератураның сайзыралының төөгүзүндө роман жанрының төрүттүнгени болгаш сайзыралы. Жанрларның хөй янзылы: философчу, төөгүлүг, фантастиктиг, социал-психологтуг, шүлүктээн роман.

2.7.2. Литературлуг угланышкыннар: тыва литературада социалистиг реализм, реализм.

2.7.3. Тыва литературлуг критиканың сайзыралы. Тыва литературлуг критика, төрүттүнгени. Тыва литератураның бирги шинчилекчилери: Д.С. Куулар, М.А.

Хадаханэ, А.К. Калзан болгаш өскелер-даа. Тыва литературлуг критиканың амгы үеде байдалы.

10-гу класстын тыва чогаалга тематиктиг планнаашкыны

Эгениң ады	Программаның утказы	Шагы
Кирилде	Тыва литература XX вектиң эгезинде. Тыва литератураның үндезилекчилериболгаш ийиги салгалдың чогаалчыларының чогаалдары.	1
«Кижиги - ниитилел - күрүне»	С.К. Токаның чогаадыкчы ажыл-чорудулгазы. С.К. Тока «Араттың сөзү».	2
	С.А. Сарыг-оолдун чогаадыкчы ажыл-чорудулгазы. С.С. Сарыг-оол «Аңгыр-оолдун тоожузу».Шүлүктөр: «Ынакшыл», «Чараш карак», «Үрезинчигеш». Шүлүглел «Алдын-кыс».	2
«Литература теориязы»	Литературлуг угланышкыннар: тыва литературада социалистиг реализм, реализм.	1
«Кижиги - ниитилел - күрүне»	С.Б. Пюрбүнүн амыдыралы болгашчогаадыкчы ажыл-чорудулгазы. Шүлүктөр: «Чаңгыс сөс дээш», «Пушкиншөлүңге», «Ак-көк дээр дег өңнүг», «Күскү сесерликке», «Белек», «Чуртталганың аялгазы». С.Б. Пюрбю «Үем болгаш үе-чергемдугайында».	1

«Кижиге - бойдус - депшилге»	О.К. Саган-оолдун чогаадыкчы ажил-чорудулгазы. Роман «Деспестер».	2
«Кижиге - ниитилел - күүрүне»	Бадра Ужуней оглу Иргиттин (У.И. Бадра)чогаадыкчы ажил-чорудулгазы. Роман «Арзылаң Күдерек».	2
«Кижиге - бойдус - депшилге»	С.Ө. Тамбаның чогаадыкчы ажил-чорудулгазы. С.Ө. Тамба «Мээң байым», «Амыдырал хеми», «Сөзүм утпа», «Капитан Гастеллога», «Аалдап четсе». Тоожу «Амыргалаар».	2
	К.Ч. Тоюннун чогаадыкчы ажил-чорудулгазы. Шүлүктөр: «Көгөрим», «Ыраажы кыс».	1
«Орус литература тыва дылда»	Тыва чогаалчыларның очулгазындаА.С. Пушкин. А.Пушкин «Тураскаал», «Сибирьже», «Хоругдаттырган кижиге». Роман «ЕвгенийОнегин».	1
	Тыва чогаалчыларның очулгазындаМ.Ю. Лермонтов. М.Ю. Лермонтов «Салгын хемежи», «Булуттар», «Төрөөн чурт».	1
«Кижиге - бойдус - депшилге»	С.С. Сюрюн-оолдун чогаадыкчы ажил-чорудулгазы. С.С. Сюрюн-оолдун	1
	лириказы. Шүлүктөр: «Көк-көк даглар», «Ак». Роман «Ногаан ортулук».	
«Кижиге - ниитилел - күүрүне»	С.С. Сюрюн-оол роман «Тывалааркусун».	2
	М.Б. Кенин- Лопсанның амыдыралыболгаш чогаадыкчы ажил-чорудулгазы. Сонеттер. Роман «Чүгүрүк Сарала».	2
«Литература теориязы»	Роман. Тыва литератураның сайзыралының төөгүзүнде романжанрының төрүттүнгени болгаш	1
	сайзыралы. Жанрларның хөй янзылы.	
«Кижиге - ниитилел - күүрүне»	М.Б. Кенин-Лопсан роман-эссе «Буян-Бадыргы».	1
«Кижиге - бойдус - депшилге»	Ю.Ш. Кюнзегештин амыдыралы болгаш чогаадыкчы ажил-чорудулгазы. Шүлүктөр: «Саргатчай», «Тоожу кижиге хоорайда», «Шүлүктөрнин дөзөжи», «Арат оглу ужуп үнген», «Ожук даштары», «Шүлүкчүнүн орнукшулу ыржым, шириин».	1
«Литература теориязы»	Тыва литературлуг критиканың сайзыралыболгаш амгы үеде байдалы.	1

«Делегей олгаш даштыкы литература тыва дылда»	Э. Хемингуэй. Тоожу «Ашак биле далай».	1
«Орус литература тыва дылда»	Т.Г. Шевченко «Дүш», «Чагыг».	1
	С.П. Щипачев «Улуг-Хем», «Кызыл», «Ынакшылды туюлундан камнапчоргар...».	1
«Россия чоннарының литературазытыва дылда»	Тыва чогаалдың сайзыраарынга орусдылдыг чогаалчыларның салдары.	1
	Дагестан литература. Р.Г. Гамзатов «Төрээн дыл».	1
	Алтай поэзия. В.О. Адаров. (АржанАдаров) «Көшкүн чон».	1
	Шор литература. Н.Е. Бельчегешев (КойаБельчек) «Ырлап тур мен».	1
	Хакас литература. М.Н. Чебодаев «Крепин».	1
Катаптаашкын		1